

УДК 658.009.12:621(477.46)

В. В. Білик,

старший викладач кафедри менеджменту Черкаської філії ПВНЗ «Європейський університет»

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

В статті охарактеризовані етапи становлення малого бізнесу в Україні, проаналізовані основні показники розвитку суб'єктів малого підприємництва. Здійснено порівняння розвитку малого бізнесу в Україні у 2005 та 2010 роках, визначено, що основною тенденцією розвитку є скорочення чисельності малих підприємств та кількості найманих працівників, зайнятих у малому бізнесі.

The article described stages of small business in Ukraine, the main indicators of small businesses. Made the comparison of small business in Ukraine, established that the main trend of development is the reduction of small businesses and the number of employees employed in small businesses.

Ключові слова: малий та середній бізнес, порівняльна характеристика, етапи становлення.

Вступ. Трансформація світових систем господарювання на тлі глобалізації ринків та посиленні конкуренції здійснює міцний поштовх щодо зміцнення світової економіки. Одним із головних чинників формування в Україні середнього класу, становлення демократії, побудови громадянського суспільства є розвиток підприємництва, яке в умовах системної перебудови національної економіки виступає гарантом стабільності економіки та підвищення рівня життя громадян.

Актуальність. Конкурентоспроможність підприємства в сучасному глобалізованому суспільстві - запорука його успіху, прибутковості та процвітання. Категорія «конкурентоспроможність» описує стан суб'єкта господарювання та залежить від комплексу факторів, які всебічно характеризують діяльність підприємства та визначають його конкурентні переваги. Розробка єдиного методичного підходу до оцінки конкурентоспроможності суб'єкта господарювання, що враховує низку факторів прямого та опосередкованого впливу, передбачає застосування релевантних індикаторів, що уможливають всебічний та системний аналіз конкурентоспроможності на галузевому та обласному рівнях є доволі актуальним питанням.

Протягом останніх років проблемами підприємницької діяльності займалися провідні вітчизняні вчені в різних сферах економіки Воротіна Л. І. [1], Ларіна Р.Р. [2], Романова Л.В. розкрили теоретичні основи та генезис підприємництва, соціально-психологічний портрет підприємця, державне регулювання підприємницької діяльності, практику підприємництва, організаційно-правові форми підприємництва, звітності та показників фінансового стану підприємства. Л.І. Донець, Н.Г. Романенко, С.Н. Соболев, В.Я. Горфінкель, В. Сизоненко розглядали зміст, принципи та види підприємницької діяльності в умовах трансформації форм господарювання вітчизняних підприємств. Але, на даний час, в умовах швидкої зміни податкового законодавства сучасні тенденції розвитку малого та середнього бізнесу в Україні є недостатньо висвітленими.

Мета статті – охарактеризувати стан малого та середнього бізнесу в Україні та навести тенденції його розвитку

Вклад основного матеріалу. Реальний стан цього сектора підтверджують статистичні дані та стійка тенденція розвитку. Динаміка загальних темпів приросту суб'єктів підприємництва країни свідчить про те, що починаючи з 1991 року, цей сектор економіки кількісно зріс майже у 12 разів. За роки незалежності в Україні поступово відбувалося формування сектору малого та середнього бізнесу (МСБ), процес формування законодавчої бази якого пройшов декілька етапів. Перший етап почався з прийняттям 7 лютого 1991 року Верховною Радою України Закону України „Про підприємництво” та утворення Державного комітету України зі сприяння малим підприємствам і підприємству (травень 1991 року). Відповідно до Господарського кодексу України (від 16.01.2003 №436-IV із змінами та доповненнями) нормою, що визначала категорію малого підприємства був наступний критерій: юридична особа, де середньооблікова чисельність працюючих за звітний період не перевищувала 50 осіб, а обсяг валового доходу – суми, еквівалентної п'ятистам тисячам євро за середньорічним курсом НБУ [6]. Становлення малого бізнесу в нашій країні відбувалося в складних економічних умовах, що було обумовлено падінням виробництва, інтенсивними інфляційними процесами, руйнуванням народно-господарчого комплексу та погіршенням матеріального положення основної маси населення. Проте, незважаючи на стійку тенденцію до зростання кількості малих підприємств, абсолютні значення темпів приросту були незначними. Так, найбільші темпи приросту загальної кількості суб'єктів підприємництва припадають на 1991-1996 роки і дорівнюють в середньому 148 – 191% щорічно [3].

На другому етапі відмічалася бурхливе зростання чисельності підприємств малого бізнесу, але з 1995 р. таке зростання почало уповільнюватися під впливом негативних факторів притаманних національній економіці. В цей період зростання кількості підприємств МСБ відбувалося одночасно зі зменшенням середньооблікової чисельності працівників та їх продуктивності: так з 1996 по 2003 рік включно показники зростання були майже однаковими – щорічно 114 – 117%. Питома вага виробленої ними продукції у промисловості України постійно зростала та складала: у приватній формі власності у 1995 р. – 0%, а у 1999 р. – 0,2%; колективній формі власності у 1995 р. – 48,6%, а у 1999 р. – 70,7%; державній формі власності у 1995 р. – 51,4%, а у 1999 р. – 28,6% [5].

На третьому етапі розвитку МСБ у зв'язку з необхідністю адаптації національних умов до міжнародних, і передусім європейських норм щодо регулювання підприємницької діяльності Законом України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань регулювання підприємницької діяльності” від 18.09.2008 р. №523-VI, Законом України про державну підтримку малого підприємництва” та Господарським кодексом України були змінені критерії віднесення підприємств до малих, середніх та великих, що стало одним з кроків по приведенню української класифікації підприємств до рекомендацій ЄС [3]. В цей період розвиток МСБ не задовольняв потребам економіки у структурних перетвореннях: функціонувало лише 40% від загальної кількості зареєстрованих малих підприємств, питома вага промислових малих підприємств практично не зростала. Більшість показників розвитку малих та середніх підприємств (МСП) починаючи з 2003 р. по 2008 р. покращувалися, що певною мірою свідчило про підвищення рівня безпеки підприємництва у нашій країні в той період. Зокрема, зростала кількість суб'єктів підприємницької діяльності, чисельність зайнятих працівників та частка малих і середніх підприємств у їх загальній кількості. Починаючи з 2004 року, відбуваються стрибкоподібні зміни темпів приросту суб'єктів підприємництва: з 4,7 % до 8,4 % (2004-2005р.р.) та від 3 % у 2006 році до 11 % у 2007 р. На початок 2008 року загальна кількість суб'єктів підприємництва в Україні дорівнювала понад 2,6 млн. одиниць [83]. В структурі їх загальної кількості підприємства складали 15,8 %, а фізичні особи-підприємці – 84,2 %. На четвертому етапі розвитку МСБ, починаючи з 2008 р. (початку світової фінансової кризи) спостерігаються негативні тенденції: обсяги виробництва та реалізації продукції у порівнянні з 2008 р. зменшилися на 9%; частка сектору економіки (МСБ) у обсягах реалізованої продукції (наданих послуг) та частка діючих підприємств зменшилися на 7%, зросла частка збиткових підприємств; погіршилися показники ефективності фінансово-господарської діяльності; знизився рівень інвестиційної активності; кількість найманих працівників, особливо на малих підприємствах приватної форми власності, та рівень їх заробітної плати (на 8%); значна частина малих та середніх підприємств функціонувала в тіньовому та напівфіційному секторах ринку. В структурі підприємств найбільшу частку займали малі – 85,1% (324 тис. одиниць); значно меншу частку – середні (14,7% (56 тис. одиниць), великі – лише 0,2% (770 підприємств). На початок 2008 р. в Україні зареєстровано 324011 малих підприємств (або 70 одиниць на 10 тис. населення). Для порівняння у Великобританії нараховується близько 2630 тис. малих і середніх підприємств, в Японії – 6450 тис., в США – 19300 тис. Починаючи з 1995 р. кількість малих підприємств зростала випереджаючими темпами у порівнянні з середніми та великими (збільшення в 3,4 рази) [5] (табл.1).

На четвертому етапі становлення та розвитку МСБ, що на відміну від попередніх періодів створення малих підприємств відбувається не в результаті поділу чи реструктуризації діючих підприємств, а шляхом утворення абсолютно нової бізнес-одиниці. Так, на початку 2008 року в країні зареєстровано 16,6 тис. нових малих підприємств, 3,9 тис. середніх і лише – 6 великих [5].

Таблиця 1.

Основні показники розвитку суб'єктів малого підприємництва

Суб'єкти малого підприємництва – всього	У тому числі

Роки	Кількість суб'єктів малого підприємництва на 10 тис. осіб населення, одиниць	кількість зайнятих працівників, тис. осіб		обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), млн. грн.	малі підприємства		фізичні особи-підприємці		
		Всього	з неї найманих працівників		кількість зайнятих працівників, тис. осіб	обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), млн. грн.	кількість зайнятих працівників, тис. осіб	обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), млн. грн.	
2006	501	5738	3631,0	479251	2339,0	2208,9	360108	3398,8	119143
2007	561	6004	3684,5	593031	2325	2223,5	440011	3679	153020
2008	609	6308	3745,1	701635	2319	2206,2	496683	3989	204952
2009	661	6451	3665,8	657644	2227,4	2106,5	461691	4223,5	195953
2010	672	6621	3721,7	646533	2267,8	2071,3	452378	4122,1	184321

Примітка: розраховано автором за даними <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Причому, якщо на першому та другому етапах створювалися переважно нові торговельні підприємства, то з другої половини 2000-х рр. відкривалися нові транспортні підприємства, підприємства у сфері операцій з нерухомістю, готельному та ресторанному бізнесі, освіті, охороні здоров'я та ін. У 2007 році обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), що припадала на сектор МСБ, складала 4,4% від загального обсягу (106049,5 млн. грн.), причому 60% створено за рахунок торгівлі (у 2008 ця частка складала 63%), 10% – операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям, близько 9% – промисловість, 7% – будівництво (рис.1).

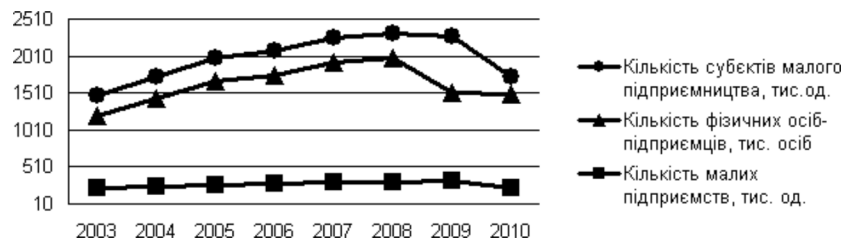

Рис.1. Динаміка малого підприємництва в Україні

Як доводить проведений аналіз, за кількісними оцінками розвитку сектору МСБ України практично відповідає європейським показникам: кількість суб'єктів МСП на тисячу населення в 2010 р. склав 56,6 од. (у порівнянні: у Італії – 72, Португалії – 66, Великій Британії – 59, Німеччині – 43, Франції – 42). У всіх промислово розвинених країнах малі і середні підприємства займають важливе місце в їх економіках. В економічних системах цих країн кількість МСП і зайнятих на них працівників вказують на явне переважання малого і середнього бізнесу. Так, у Європейському Союзі (27 країн) МСБ становить 99,8% економіки, а кількість працюючих – 67% (табл. 2).

Таблиця 2.
Порівняльна характеристика малого і середнього бізнесу у ЄС-27 за 2009 р.

Показник	Підприємства					
	мікро	малі	середні	МСБ	великі	Всього
Кількість підприємств, тис. (% від загальної кількості)	18 788 (92,6%)	1402 (7%)	220 (0,2%)	20 410 (99,8%)	43 (0,02%)	20 453 (100%)
Кількість працівників, тис. чол. (% від загальної кількості)	38 890 (30%)	27 062 (21%)	21 957 (16%)	87 909 (67%)	42 895 (33%)	130 804 (100%)
Кількість працівників з розрахунку на одне підприємство	2	19	100	4	1003	6
Товарообіг з розрахунку на одне підприємство, млн євро	0,23	3,21	20,75	0,66	230,63	1,14
Продуктивність праці з розрахунку на одного зайнятого, тис. євро	32	42	49	39	59	46

Примітка: розраховано автором за даними

Audretsch D., van der Horst R., Kwaak T., Thurik R. Annual report on EU Small and Medium-Sized Enterprises [Електроний ресурс]

На четвертому етапі розвитку МСБ Державним комітетом статистики України був здійснений перегляд показників щодо визначення розмірних груп підприємств. До цього моменту моніторинг розвитку МСБ здійснювався за трьома розмірними групами (малі, середні і великі підприємства), які розраховувалися на основі критеріїв обсягу валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) та кількості зайнятих. З 2008 р. показники представлені для чотирьох розмірних груп підприємств, які визначаються тільки за критерієм кількості зайнятих.

Таблиця 3.
Порівняльна характеристика малого і середнього бізнесу в Україні за 2005–2010 рр.

Показник	Підприємства		
	малі	середні	великі
Обсяг реалізованої продукції:			
всього, млрд. грн.	106,1	1 645,3	663,0
частка в загальному обсязі, %	4,4	68,1	27,5
темпи приросту 2010 р. до 2005 р., %	27,8	61,1	61,7
Середньорічна кількість зайнятих:			
всього, тис. осіб	1 674,2	4 269,8	3131,2
частка в загальній кількості, %	18,4	47,1	34,5
темпи приросту 2010 р. до 2005 р., %	-8,7	-2,9	-0,2
Середньомісячна заробітна плата:			
заробітна плата, грн.	687,9	1 190,0	1 760,7
темпи приросту 2010 р. до 2005 р., %	60,4	72,3	58,2
Рентабельність всієї діяльності (рівень, %)	-1,3	5,2	4,9
Продуктивність праці:			
продуктивність праці, тис. грн. / зайнятого	63,4	385,3	211,7
темпи приросту 2010 р. до 2005 р., %	40,1	65,9	62,1

Примітка: розраховано автором за даними Діяльність підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності, 2010 : стат. збірник / за ред. Жук І.М. – К., 2011. – Ч. 1. – С. 189–215; Ч. 2. – С. 35.

За період з 2006–2008 рр. намілилась тенденція щодо скорочення кількості зайнятих у сфері малого і середнього бізнесу в усіх групах підприємств. На підприємствах з кількістю найманих працівників до 9 осіб темпи приросту чисельності зайнятих становили 14,8%. Щодо галузевого зрізу: найвищі темпи приросту відмічені на підприємствах будівництва, освіти та охорони здоров'я (відповідно 39,5, 27,7 та 24,7% порівняно з темпами приросту 19% у цілому). Така ситуація пояснюється економічним підйомом в країні, який відбувався до світової фінансової кризи 2008 р., коли створювалися сприятливі умови для виходу на ринок нових, у більшості випадків малих, підприємств. Динаміка обсягу реалізованої продукції суб'єктами МСБ відображена на рис. 2.

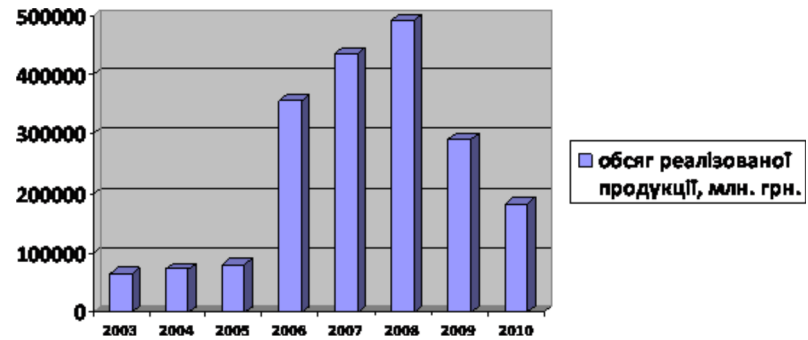

Рис.2. Динаміка обсягу реалізованої продукції суб'єктами МСБ

Однак, за більшістю якісних показників підприємства МСБ значно відстають від європейського стандарту: за якістю виробленої продукції (наданих послуг), за рівнем продуктивності праці, наявністю економічно доцільних створених робочих місць, соціальних гарантій та соціальної відповідальності. Так, у 2010 р. за темпами зростання продуктивності праці малі та середні підприємства значно відставали від великих – практично в два рази: працівники готелів та ресторанів (на 50,4%), освіти (на 42,0%), підприємств з охорони здоров'я та наданні соціальної допомоги (на 36,8%), комунальних підприємств (на 39,5%).

Висновки

Починаючи з 2000 року практично на всіх підприємствах МСБ спостерігається тенденція до зростання частки найманих працівників: у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві (з 2000 р. по 2008 р. у 4,3 рази), будівництві (у 1,4 рази), транспорту і зв'язку (у 1,7 рази), операцій з нерухомим майном (у 1,9 рази), охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги (у 1,4 рази). Зменшення обсягів працевлаштування відмічалось у торгівлі, сфері ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку (на 19,3%), стабільна ситуація спостерігалась у готелях і ресторанах (близько 50%) та закладах освіти (близько 40%).

На сьогоднішній день суб'єктами МСБ вважаються фізичні особи, що зареєстровані у встановленому порядку у якості суб'єктів підприємницької діяльності відповідно до Закону України „Про державну підтримку малого підприємництва” та юридичні – визначені відповідно до Господарського кодексу України. Для визначення місця малого та середнього бізнесу в економіці будь-якої країни використовуються такі кількісні показники, що мають вплив на економіку країни – частка малого бізнесу у ВВП, капіталовкладеннях, загальній чисельності зайнятих, прибутку та ін. Станом на 1.01.2010 р. більш ніж 90% підприємств, зареєстрованих в Україні, належали до МСБ, але реальний внесок цих підприємств у ВВП – близько 11% [3]. За період 2005-2010 рр. доходи малих підприємств склали лише 5,5% усіх доходів економіки, на відміну від країн Європи: у Данії, наприклад, підприємствами малого бізнесу щороку створюється 80% національного продукту, в Італії – 60%, середній внесок таких підприємств у ВВП країн – 63-67%. Попри зростання доходів українського МСБ, починаючи з 2000 року його частка у ВВП та кількість компаній МСБ неухильно знижується. Так, у 2005 р. на 1000 осіб населення України припадало 11 малих і середніх підприємств, у країнах Центральної та Східної Європи – 34 підприємства, в 2009 р., відповідно, 7 та 37.

Література

1. Воротіна Л. І. Можливості збереження підприємств сектору малого бізнесу економіки України. / Л. І. Воротіна // Теоретичні та прикладні питання економіки: Зб. Наук. пр. – К : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. – Вип.19. – С.32-38.
2. Ларіна Р.Р. Малий бізнес в Україні: роль та особливості розвитку в національній економіці (монографія). / Р.Р. Ларіна, О.В. Азаров – Донецьк : “Вебер” (Донецька філія), 2007. – 300 с.
3. Статистичний щорічник України за 2009 рік / за ред. О.Г. Осауленка. – К.: Держкомстат України, 2010. – 680 с.
4. Центральна статистична класифікація продукції за видами економічної діяльності (Центральна статистична класифікація) / Наказ Держкомстату від 26.12.2006 №630. [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.kapitalizator.com/natsionalni-derzhavni-statystichni-klassifikatsiyi-klassifikatory>
5. Україна у цифрах у 2010 році / Держкомстат України; за ред. О.Г. Осауленка. – К.: Консультант, 2011. – 260 с.
6. Черкаська обласна державна адміністрація. Офіційний портал. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.oda.ck.ua/>

Стаття надійшла до редакції 26.03.2012 р.

